

Mišel Bitor

PUTOVANJE I PISANJE

Rosu Čejmbersu
Australija

Mnogo sam putovao, čini se. Naravno, nedovoljno za moj ukus. Treba samo da ugledam na globus u mnoštvo predela koje nikada nisam posetio, pa da me ponovo obuzme ta divlja želja, suprotna nostalgiji, za koju naš jezik nema reč (mora da postoji dobar razlog za to), i kojoj nisam kadar dati ime u trenutku. Već neko vreme manje putujem, sređujem se izgleda, usporavam, imam probleme svih vrsta, naravno, potrebno mi je da se osećam sigurno, okružen osobama koje rastu i stvarima koje se nagomilavaju, da ih smestim, a naročito imam potrebu da razmišljam o nekadašnjim putovanjima sa kojih se još nisam vratio u potpunosti, niti ću se ikada vratiti, a reč je o tome da treba da pronađem *modus vivendi* s njima tako što ću pisati, pre nego što se zaista sa njih i vratim. Tako, zbog putovanja, ja manje putujem.

Međutim, pišem i uvek sam osećao snažnu vezu koja postoji između mojih putovanja i mog pisanja. Putujem da bih pisao, i to ne samo kako bih našao teme, sadržaje i građu, kao oni koji idu u Peru ili Kinu da odande prenose konferencije i pišu novinske članke (što i ja radim, samo, nažalost, još ne pišem o onome što se tiče te dve države, no i to će doći na red), nego zato što putovanje, na izvestan način, za mene predstavlja pisanje (najpre zbog čitanja), a pisati znači putovati.

Ako se to srodstvo, manje ili više, uvek osećalo (pomislimo samo na Rableova i Montenjeva rimska putovanja), u epohi romantizma se ono najbolje pokazalo, naročito u Nemačkoj i Francuskoj. Svi naši pisci odlaze na put. Putuju u Italiju ili na Istok, a objavljujući rukopis, snabdevaju nas neprocenjivim skladom svedočanstava i razmišljanja.

I – ČITANJE KAO PUTOVANJE

1. – Beg

Uđimo u pariski metro (moskovski, tokijski ili njujorški takođe bi bio dobar primer). Na kraju radnog dana, u vreme povratka s posla, posmatrajte te umorne i ćutljive ljude kojima su lica posivela od iscrpljenosti i brige. Oni ne žele da vide ništa oko sebe, ne obraćaju pažnju jedni na druge; njihove oči stalno izbegavaju da se zaustave na nečemu, a ako ih i privuče neki detalj, recimo dugme kabanice ili kvaka na vratima, to je kao da su se dočepali pojasa za spasavanje. S vremena na vreme zažmure, misle na kuću nakratko, kriju se često iza novina u kojima napabirče neku informaciju ili nešto zabavno. Ali, eno među njima jednog koji čita neku knjigu. Njegove oči se ne odvajaju od te hrpe papira koju polako lista, prelazeći red za redom, napredujući stranicu za stranicom. Osmehuje se, trepti

od znatiželje. Pronašao je put i već je na drugom mestu, u gustoj magli Londona ili na visoravni Divljeg zapada. A možda istražuje srednjovekovne šume, ili je čak u tišini piščeve radne sobe.

Stoga, čak i kad knjiga bar na prvi pogled nije putopis, putovanje postoji, a dva su razloga za to.

Najpre, postoji put oka od znaka do znaka, prema svim mogućim putanjama koje često, ali ne uvek, možemo pojednostaviti. Na primer, kretanje po ravnoj liniji od mesta polaska do mesta dolaska; put glave koja se okreće da rastumači natpis koji okružuje neku od kupola crkve svetog Marka; ili pak, put celog tela tako da red, pročitani u nekom vodiču ili voznom redu – Fontenblo, Sans, Dižon, Lion – mogu ponovo da pročitam putujući vozom od stanice do stanice, i to svaku reč razlomljenu kilometrima.

Potom, postoji i izlaz, taj beg, to povlačenje; kroz prozorčić koji predstavlja stranica knjige, nađem se na drugom mestu, bilo u piščevoj sobi, bilo na njegovoj stranici (ali loš je čarobnjak koji nas samo dotle dovede, još gori je majstor koji ni dotle ne zna da nas dovede).

Suviše često drugima su skrivene etape takvog okomitog ulaska. Nestrpljivi, želimo u trenutku biti u Čikagu, Meksiku, u šumi Broselijand;¹ nismo ni svesni svih posrednika koji nam omogućavaju transport: autorovog truda prilikom stvaranja dela i njegovih uzroka i posledica. Mi jednostavno uskačemo na mesto dolaska.

2. – Mitologija beline

Beg koji ona dopušta u nametljivim, mračnim, uvredljivim dnevnim novinama punim mržnje, pravi od čitanja ceremoniju pročišćenja, često ojačanu čitavim jednim dodatnim ritualom. To razjašnjava ulogu onoga što u našem društvu možemo nazvati odevanjem u belo. Nije beznačajno što je i papir naših knjiga beo, najbelji što može biti, a jedan od najuznemirujućih izuma nadrealista bio je taj što su štampali na papiru u boji (malo lukavstvo koje pamtim iz detinjstva jeste enciklopedija *Le petit Larousse* sa svojim ružičastim stranicama). Osim toga, ono što nam knjiga daje, jeste da nam se čini kao da smo prelazeći preko stranica kršteni, prožeti belinom. Ponekad odbijanje sveta takvog kakav jeste i obeshrabenost težinom njegove promene, postaju toliko jaki da čitalac više voli da ostane u neizvesnosti te beline, konačno spokojan. Ono što se može pojaviti, zahvaljujući tim znacima, biće više smatrano kao prilika za proboj bele svetlosti. Sami znaci, mrlje, otisci realnosti na toj nevinosti, kao prst uprljan uljem ili mastilom, biće poništeni, obrisace sami sebe dok ih čitamo. Kao što u kriminalističkom romanu drugo ubistvo poništava ono koje je po mišljenju detektiva počinio dotadašnji osumnjičeni, isto tako, u mitologiji „belog pisanja“, ako je ono raspričano i slojevito poput složenog rublja, svaka naredna linija mora obrisati prethodnu, kako bi nas uronila u taj okean koji ne vodi nigde, poput onog na praznoj mapi u *Lovu na Snarka*.²

¹ Šuma u Bretanji u kojoj su se odvijali brojni legendarni događaji iz arturijanskih priča. Veruje se da se u njoj nalaze mnoga mistična mesta: *Izvor mladosti, Merlinov grob, Dolina bez povratka, Zamak Gospe od jezera*, itd. (Prim. prev.)

² Knjiga Luisa Kerola. (Prim. prev.)

Kao što nijedan tekst ne može nastati izvan nečeg drugog, on se takođe ne može ni uništiti, a da ne uništi nešto drugo.

II – PUTOVANJE KAO ČITANJE

1. – *Putnici čitaoci*

Opis putovanja ostvaruje i iskazuje dvostruki put, koji predstavlja samo čitanje. Puto-pis može da podrazumeva i vertikalni put koji će dovesti čitaoca do mentalnog, a ne samo fizičkog pomaka.

Stoga, za naše savremenike, putovanje pruža privilegiju čitanja: koliko njih čita samo u metrou, vozu ili avionu? Kada se uporedi sa svakodnevnim sekvencama, to pokretno mesto pruža traženi mir, a pomeranje onoga što vidim kroz okna i prozore prouzrokuje na-predak priče, pa i samog čitanja.

Kraj ova dva osnovna tipa putovanja, čitanje može da postavi još najmanje tri.

Put čitaoca u vozilu, koji mu dozvoljava slobodno vreme koje se može udvostručiti: u vozu koji se kreće, između dva poglavlja mogu da promenim kupe. A svako mirovanje na zemlji samo je relativno: dovoljno je nezatno proširiti lični sistem navođenja kako bi se pokazao naš trajni pomak u odnosu na druge zvezde, kao i primeniti vreme na svemir, vreme čije celo putovanje predstavlja jednu sliku, da bismo došli do te tradicionalne i bes-krajne metafore pojedinačnog života, posmatranog kao putovanje od rođenja pa do smrti, tj. do metafore cele istorije.

Put autora, nezavisno od samog pravca pisanja po papiru, jer može se kretati i pišući, na primer, ako se vodi dnevnik putovanja.

Put same priče, sa ili bez glavnih likova (to može biti samo neprekidni niz slika ili zbir sekvenci), sa svim razdvajanjima koja se mogu desiti između autora (ili više njih: neki kritičar putnik priča nam o nekom piscu putniku) i likova, uz preklapanje pripovedača ili pseudo-nima manje ili više pokretljivih u međusobnom odnosu, koji sami mogu čitati priče o pu-tovanjima, itd.

Ako postoji uzajamni odnos između vertikalnih putovanja, i ako prelaz od mesta čitanja do pročitano-g mesta podrazumeva i kretanje samog čitaoca i čini njegov svet bogatijim, čak ni ispričano putovanje ne može biti potpuno odvojeno u načinu na koji se priča, od utiska koji proizvodi, od svoje moći da menja. Jedna analiza različitih tipova putovanja, dakle, daje nam novi ključ za razlikovanje aktivnih književnih žanrova, a to mora da utiče na fiziku same knjige ili pisanja.

2. – *Osnovna razmatranja iz džepne iterologije*

Predlažem uvođenje nove naučne discipline (ionako niču kao pečurke ovih godina, a skupljaju se u tami laboratorijskih komora; neka berba će čak doneti i plodove), discipline koja je tesno povezana s književnošću, koja se bavi putovanjima i kojoj sam rado dao ime iterologija, kako bi sadržala kretanje u samoj reči. Ne mogu sigurno da je utemeljim, ali za one koji će je upotrebljavati, evo nekoliko nabacanih uvodnih ideja.

Putovanje, reč ponavljana hiljadu puta na ulicama i u oglasima, samo po sebi je zavodljivo i odvlači nas u putne agencije. Ali, do same realizacije, značenje reči znatno se sužava. Imamo utisak da postoji samo jedan jedini oblik putovanja, i to put napred i nazad, odlazak i povratak. Budući da je osnovna metaforička funkcija putovanja u svemu onome što predstavlja štivo i što je u uzajamnom odnosu sa pisanjem, pa prema tome i u našoj spoznaji o stvarnosti i našim delovanjem na nju, sigurno je da će jedna takva čar razviti mitsku snagu, utoliko više varljivu ukoliko manje pažnje obraćamo na nju. No, mnoga kretanja su odlasci zauvek, i ako železnički pojam putovanja u jednom pravcu, u označenim putnim zonama, sadrži mesto polaska i dolaska – krajnjeg odredišta koje nam treba zato što nas policija obavezuje da imamo stalno prebivalište, to jest adresu upisanu u ličnu kartu – to ne znači da je takva ukorenjenost uvek postojala, zapravo, u dosta regiona ne postoji ni dan danas.

3. – Pomeranja bez utvrđenih pojmova: lutanje, nomadski život

Ljudi niotkuda posebno ne dolaze i nikuda posebno ne idu, sva svoja dobra nose sa sobom, podižu šatore ili naprave sklonište od granja, i ništa ne ostave za sobom kada odu odatle.

Tako pređen prostor, čak i ako se ne suprotstavlja nijednom zabranjenom spoljašnjem području niti kakvom imanju u tuđem posedu u koje se ne može ući osim pod određenim uslovima, kao u rimsko carstvo koje se svojim limesom opire varvarima, može da se shvati i kao prostor za čitanje. Uzmimo za primer lovce; oni prate životinje po tragu i čitaju obeležja i znakove koje one ostavljaju za sobom i koji ih odaju. Zatim, pastiri: oni treba da prate znakove rastinja i godišnjih doba da bi u pravo vreme prešli s jednog područja na drugo. Vrlo brzo, dolazi do privremenog obeležavanja teritorija za stada i treba čitati znake koji ukazuju na prisustvo nekog drugog nepoverljivog čopora ili plemena. Znaci sve više i više postaju važni. Iz godine u godinu, za vreme sezonskog premeštanja stoke, ljudi žele iznova da nađu dobro drveće, pašnjake, senovita mesta ili vodu (Ruso je naročito ukazivao na važnost izvora u svom delu „Ogled o poreklu jezika“). Prilikom dolaska, iz krajolika izdvajaju nešto uočljivih mesta koja posvete i daju im nazive i tako ostavljaju nekoliko spomenika prirode u svojim pričama. Zemlja postaje jedna stranica i oni po njoj ispisuju svoj znak. Lutanje je stoga određeno postojanim, čvrstim obeležjima.

Smrt naglo prekida lutanje. Individualno putovanje ima kraj. Na drugoj strani, i samo rođenje rezultat je kretanja; dete se pomera u stomaku svoje majke, kreće se s majkom i potom rađa. Onaj koji umre istog časa je napušten (čak i kada ga kremiraju i prenesu pepeo i ostatke, njegov put se tu završava). Stoga je grob odlična oznaka. Do danas se izjednačavaju sahrane i spomenici. Po ukopu, čovek koji je lutao postaje drvo, klika budućnosti. Iz donjih slojeva istorije potiče veza između pisanja i smrti. Gradovi će se podizati na žrtvama.

Tako, za australijskog urođenika, prelazak u ono što mi smatramo pustinjom nije drugo do prelazak u njegovu ličnu istoriju.

4. – Pomeranja sa utvrđenim pojmovima: ukorenjivanje, egzodus

Hiljadugodišnje pisanje malo po malo pretvara pustinju u tekst, u gustu tkaninu crtica i slova. Različiti činioci mogu izazvati ova tumaranja od jednog označenog područja do nekog drugog, nazovi-netaknutog, ili u najmanju ruku, mogu izazvati seobu koju može zaustaviti prirodna ili politička prepreka, obala nekog mora, odnosno granica nekog carstva. Ili, pak, ovo kulturno tkanje postaje tako jako i moćno da je potrebno čuvati označena mesta, i sve bolje čuvati grobove. Prisustvujemo, dakle, jednom učvršćivanju: od neodređenog lutanja do puta koji negde stiže. Naročito je surovo kada jedna lutalačka civilizacija dođe u dodir sa drugom, već odavno utemeljenom, i automatski usvoji njene impresivne tekovine.

To ukorenjivanje može biti samo delimično ostvareno; postoji razlika između „utvrda“ kao što su gradovi ili spomenici, i nekog manje određenog naselja. Ne tako davno, u većini evropskih zemalja, doći do grada značilo je preći izvestan put od lutanja do stabilnosti. U mnogim krajevima Afrike tako je i dan danas.

Ako je u lutalačkoj civilizaciji prestanak individualnog puta jednak smrti, onda je takvo utemeljenje jednog naroda, čak i kada mu ono pruža uživanje u velikom ekonomskom izobilju i pristup neuporedivo čvršćem i razvijenijem jeziku, uvek na neki način podobno uzvišenoj, veličanstvenoj smrti, nekom vidu zagrobnog života. Svako od nas manje ili više skriva čežnju za lutanjem. Nasuprot uobičajenom zastrašivanju, za nezasito dete u nama, oputovati znači oživeti.

Sa druge strane, usled invazije ili neke prirodne nepogode, jedno ukorenjeno stanovništvo može biti primorano da napusti svoj zavičaj. Ostajući bez nade da će se jednog dana vratiti na svoje opustošeno i razoreno ognjište, ljudi odnose sve što mogu od svojih dobara. To je egzodus. Pređašnji jezik, detaljno poznavanje mesta, sve to više nije ni od kakve koristi i tada počinje da se razvija silna čežnja za zavičajem. Opet se ide u potragu za obećanom zemljom, mestom gde bi se moglo naseliti za stalno.

Sve dok postoji mogućnost za povratkom i dok se oseća da izgubljeni jezik još ponegde funkcioniše, reč je o egzilu, jednom od omiljenih stanja pesničke imaginacije: kako očuvati jezik, osavremeniti ga i osvežiti.

5. – Pomeranja sa dva utvrđena pojma: selidba, emigracija

Ljudi imaju stalno prebivalište, ali ga napuštaju zbog nekog drugog mesta, koje je neko takođe napustio, noseći sa sobom sva svoja dobra i odričući se svojih starih prava. Oni se neće vratiti. Neko drugi će naseliti njihov prošlogodišnji dom, a oni neće imati bilo kakvu vezu s pridošlicom. To je selidba. Vreme dolaska je u ovom slučaju vrlo dobro poznato, jer su ga oni i odabrali. Ali ono isto tako može biti i dosta nejasno: uzmimo za primer slučaj emigracije. Zna se samo da idemo put Amerike ili Australije; već smo se o svemu raspitali i dali da nam se prave dokumenta, ali zapravo, imamo jako malo podataka o tim odabranim zemljama. Nosimo samo nešto svojih ličnih stvari i znamo da ćemo se negde već smestiti, ali ne tačno i gde.

Obično taj unapred utvrđeni dolazak ima svoju draž, privlači nas, zove. Tako, grad blista u odnosu na selo, čak i onda kada je stanovništvo toliko ukorenjeno da se može smatrati

neslobodnim i pripada zemlji ispruganoj brazdama i poljskim radovima koji liče na redove rukopisa. Na isti način, emigrantu horizont svetluca poput Eldorada.

6. – Pomeranja sa dvostrukim pojmom: odlazak i povratak

Ovde se vreme dolaska podudara s vremenom odlaska. Recimo da imamo negde stalno boravište. Odlazimo, ostavljamo svoje lične stvari i vezanosti, a zadržavamo samo svoja prava. Od početka se podrazumeva da ćemo se vratiti.

Ako na tren predstavimo to utočište, mesto gde smo ukorenjeni, kao jednostavno, možemo zapaziti da postoje pravolinijska i cirkularna putovanja, nezavisna od precizne geometrijske figure koja daje izgled njihovoj putanji dok ih pratimo na karti:

pravolinijska su ona kod kojih je povratak isti kao odlazak, samo se dešava u obrnutom smeru;

cirkularna su ona u kojima, u želji da posetimo više zemalja, biramo drugačiji put pri povratku. Ona dopuštaju više etapa, dok su putnici iz prve vrste nestrpljivi, razapeti između privremenog i stalnog odredišta, to jest doma.

7. – Poslovna putovanja, odmori

Pravolinijsko putovanje je u svojoj biti poslovno putovanje. Zaokupljeni radom, ne pridajemo nikakvu pažnju samom putu. Što pre stignemo, utoliko bolje, jer ćemo se pre i vratiti. Ali, najčešće je to putovanje splet vremenskih „pauza“, kada se vreme tokom dugog putešestvija otvori, katkad kao utočište koje pruža čitanje u metrou. Dovoljno je pregledati turističke ponude da bi se videlo u kojoj meri se tu može naći mitološka belina stranice: dakle, plaža ili skijaška staza? Ostavite svoje brige! Pobegnite!

U takvim slobodnim trenucima, putovanje može postati pozornica. Oponašamo neko drugo putovanje, pomalo se selimo, pa se nastanimo drugde za neko vreme, tražimo novo mesto za život, igramo se emigracije, lutanja; a zatim se negde privremeno smestimo, ponovo razapnemo šator ili boravimo pod vedrim nebom; neko vreme nećemo više imati stalno prebivalište. Postoje i sekundarna polazna tačka (vozimo se do određene stanice, jer je suviše teško pešačiti od svog stana), i sekundarna dolazna tačka (kao pošiljka *post restant*), a između njih lutamo služeći se nekim oznakama, pokušavajući da pronađemo sposobnost čitanja prirodnih znakova. Tek kada se prepustimo lutanju u potpunosti, oslobađamo se svih strahota egzodusa.

8. – Odlazak u tuđinu

Dolazeći u neko novo mesto, a ovo naročito važi za putovanja u drugu zemlju gde se govori novim jezikom, ukoliko postoji mogućnost odmora, moraću ponovo da učim da čitam. Načini sporazumevanja neće biti isti: drugi su maniri, drugi zakoni, drugačija saobraćajna pravila. Odgonetaću oglase, novinske naslove, table sa imenima ulica, ponekad čak i u nekom drugom, teško razumljivom pismu (recimo, kineskom ili japanskom). Moj privremeni smeštaj i prilagođavanje, moj mir i interesovanja, zavisice umnogome od umeća čitanja.

Moj maternji jezik će se osvežiti; otkriću nove vidike i manire, moj napušteni dom, moja domovina uskoro će postati isto tako privlačni kao što je to bila zemlja iz snova koju sam najzad posetio. Sanjao sam Veneciju, a zbog nje sam se zaželeo Pariza, Nevera, Mobeža. Ona ih je ponovo učila privlačnim.

Doduše, nemaju sva mesta istu snagu; neka su lakša ili teža za razumevanje, više ili manje očaravajuća, više ili manje upečatljiva, a naročito se određuju jedna u odnosu na druga i u odnosu na zavičaj u koji ćemo se vratiti. Odmori se zato planiraju u hod, turistički.

9. – Povratak u domovinu

Suštinska romantičarska tema: ne krajnji povratak, nego njegovo naličje. Poznato je da mlad čovek koji je napustio svoje selo zbog Pariza, usvaja taj grad kao svoj rođeni. Kasnije, želi da mu se vrati. Tu je ostavio svoje stvari, svoja prava. Izjavljuje da pripada Parizu. Ali, jednog dana, kreće u potragu za samim sobom, za svojim starim napuštenim licem, maskiranim, skrivenim, izneverenim. Uostalom, često je taj povratak u rodni kraj protiv njegove volje: slučajno, usled puta zbog nekog posla ili odlaska na mondenski odmor, on se takoreći spotakne o svoju prošlost, i eto potresa. Zid se obruši u njemu. On brizne u plač i vraća se u prestonicu kao potpuno drugi čovek.

Tako jako potiskivanje može da se dogodi u slučaju odlaska iz rodnoeg kraja, kada se pojedinac ne može tamo vratiti, pa čak ni njegova deca i unuci koji čine sve kako se ne bi saznalo da su nekada davno došli iz Italije, Poljske ili Irske, menjajući svoje prezime. Ta pojava, tako karakteristična za Sjedinjene Države, naziva se treća generacija. To traje sve dok porodica ne oseti da ju je nova zemlja dobro primila i da joj najzad pripada. Tek kada se budu potpuno osećali Amerikancima, njihovo potomstvo odvažiće se da poseti zemlju porekla i obnovi tako bolno prekinute veze. Posredi je, dakle, putovanje u istoriju svoje porodice.

10. – Hodočašće

Najpre, ta reč označava putovanje do groba nekog sveca, a zatim i do mesta njegovog prikazivanja, mesta prorokovanja. Hodočasnik tamo nosi pitanje na koje očekuje odgovor, lek za telo i dušu. Usred neposvećenih područja, sveto mesto se izdvaja kao prozor u raj. Potom, hodočašće postaje putovanje na mesta koja govore, koja nam pričaju o našoj istoriji kao i o nama samima. Ona su ponovo rođena rimska hodočašća. Kao što grad širi svoje semantičko delovanje na sela, tako i izvesna mesta donose reč o nekom važnom istorijskom trenutku koji se ističe među nejasnim i mračnijim epohama, a koji svetli sve do našeg doba.

Sva velika romantičarska putovanja jesu put tamo i nazad, dakle, oblik hodočašća. Čini mi se da Šatobrijanovo *Putovanje od Pariza do Jerusalima* to najjasnije ilustruje, izuzev činjenice da je sam put bio određen potpuno svesnim planom pisanja, ali ne u ovoj knjizi, nego u jednoj drugoj, *Mučenicima*, i da ona za francusku književnost XIX veka postavlja model koji će mnogobrojni potonji pisci nastojati da oponašaju:

„Prestao sam da planiram Mučenike; većina svezaka za to delo su skice. Nisam mu mogao dati krajnji oblik, a da pre toga ne vidim zemlju u koju sam smestio događaje. Drugi pisci imaju svoje vlastite izvore prihoda; ja lično moram svakakvim poslovima da

nadoknadim ono što mi nedostaje. Dakle, kada se u Putovanju ne nađe opis takvog i takvog čuvenog mesta, trebalo bi ga potražiti u Mučenicima.

Glavnom razlogu koji me je primorao da posle tolikog rada opet napustim Francusku, priključili su se i drugi razlozi. Jedno putovanje na Orijent upotpunilo je studiju koju sam uvek želeo da dovršim. U pustinjama Amerike posmatrao sam spomenike prirode; među spomenicima koje je napravio čovek, ne poznajem više od dve vrste, keltske i rimske. Ostaje mi da obiđem ruševine Atine, Memfisa i Kartagine. Želeo sam takođe da hodočastim do Jerusalima:

..... Qui devoto

Il gran sepolcro adora, et cioglie il voto.³

Govor o zavetima i hodočašću danas se može činiti čudnim, ali u ovom času ja se ne ustežem, jer već odavno sam svrstan u red sujevernih i slabih. Možda ću biti poslednji Francuz koji odlazi na put u Svetu zemlju, sa idejama, ciljem i osećanjem nekadašnjih hodočasnika.⁴

Na svakom od ovih mesta po jedan veliki grob. Cela ova knjiga je „dugo hodočašće na grobove velikana“. Sve sami natpisi za čitanje!

Tri osnovne stanice, tri ideogramska grada obeležavaju pravac, trasiraju idealno romantičarsko putovanje, nikada neostvareno u potpunosti: Rim, Atina, Jerusalim, praćeni svakojakim satelitima, dodacima. Kao što potomak nekog emigranta povratkom u zemlju porekla oslobađa ono što su roditelji dugo potiskivali, tako i Šatobrijan u svom delu o gradovima predaka razotkriva lažnu starinu, lažno hrišćanstvo, nasleđe XVIII veka. Horizont koji razdvaja Pariz od Grčke ili, pak, od Jerusalima, predstavlja takođe jedan mentalni horizont.

11. – Istraživačka putovanja

Ovim putovanjima iz naše istorije kakva su romantičarska hodočašća, koja nam dozvoljavaju da drugačije pročitamo ono što nam je preneto, treba suprotstaviti i druga, u osnovi jednaka putovanju tamo i nazad: istraživačka putovanja.

Ovoga puta ide se u neku nepoznatu oblast, ili bolje reći malo poznatu, koju samo slutimo; retko se možemo pouzdati u planove i proračune. Dolazimo sa druge strane horizonta, fizičkog ili mentalnog, i proširujemo ga. Čudo Magelanove plovidbe, kada se vratimo na mesto odakle smo pošli, a da nismo išli ucrtanim putem.

Dakle, treba znati čitati znake iz prirode, a u tom čitanju nalazimo odjeke primitivnog lutanja. Opisi velikih pomoraca ili istraživača pokazuju da takvo štivo obično zahteva pravog znalca. U većini slučajeva, to je urođenik, više ili manje negde ukorenjen, koji poučava pronalazača kako da raspozna tragove, da pronade orijentir i izbegne opasnosti. Čak i ako se naposletku pronalazač odrekne svog domorodačkog prevodioca, nepoznata zemlja već je izrađena kao tekst. Najduže se probija do zaista pustih krajeva. Tu su već potrebni naj-

³ „Na ovom mestu, pobožan čovek klanja se velikom grobu i raskida s politikom.“ Šatobrijan, dakako, govori o sebi. (Prim. prev.)

⁴ Odlomak iz prvog dela Šatobrijanovog Putovanja od Pariza do Jerusalima, „Putovanje u Grčku“. (Prim. prev.)

moderniji naučni instrumenti da bi se došlo do tačnog merenja, a još i danas takva mesta često ostaju neistražena, kao na primer Antarktik.

Istraživačko putovanje na najuzbudljiviji način izražava fenomene beleženja i pisanja. Podignemo li jedan krst, spomenik ili grob, on je odmah zabeležen. Prva stvar koju su Amerikanci uradili kada su stigli na Mesec, bila je da postave zastavu i to nikome nije bilo čudno. U slučaju da je tekstualno tkivo nove zemlje već veoma gusto, pronalazač će u svoju zemlju doneti nazive kojima su ga naučili njegovi domaćini domoroci. Ali, najčešće će on, novi Adam, neumorno imenovati svako mesto koje se pokaže obeleživim, i tako će se karte sveta pokriti nazivima, a skice će na marginama biti praktično iscrtane tim mnoštvom reči. Istraživač će, pre osvajanja, svojim jezikom pokoriti zemlju koju je prešao.

12. – Oživljavanje pojmova

Naše društvo nas je fiksiralo, želi da nas prizna na samo jednoj adresi, i to opet uređuje našu predstavu o prostoru, osim u više ili manje radnim intervalima godišnjih odmora. Ali to shvatanje stalnog prebivališta ili ukorenjenosti danas je sve složenije. Zaista, ovi pojmovi o kojima govorimo gotovo da su sami od sebe neprestano ozareni mogućnostima seobe. Pomenuo sam na početku ovog eseja pariski metro. U stvari, ono što putnik ostavlja za sobom kad krene u klub „Mediteran“, nije samo stan na bulevaru Barbes, nego čitav niz stvari koje ga određuju – fabrika u kojoj je poslovođa ili banka u kojoj radi, kao i put koji pređe izjutra ili s večeri. Takođe, gradovi koje će posetiti neće podrazumevati samo boravak u nekoj hotelskoj sobi, nego i posete izvesnom broju muzeja, crkava, restorana, ulica i trgova kojima će proći tramvajem, taksijem ili rentakarom. Tokom putovanja, neprestano prelazimo s jedne trase na drugu.

13. – Umnožavanje prebivališta

Postoje stupnjevi u prebivalištu, kao i u stalnom boravištu. Ako imam adresu u Parizu, mogu tako uobičajeno odlaziti u Rim kao da idem kući, a mogu tamo imati i jednu stalnu sobu kod prijatelja. Vidimo da se naša sporedna prebivališta umnožavaju. Ako pođemo od jednog izvesnog stepena bogatstva (novčanog priliva i sreće, istovremeno), postaje nemoguće razlikovati jedno među njima kao glavno. Dolazimo do višeg oblika nomadskog života, do ujedinjenja prebivališta i lutanja.

U srednjem veku to se dešavalo kraljevima i velikašima. Vitezovi su mogli da lutaju, za razliku od kmetova koji su ostajali na svojim poljima. Kraljevi su išli od zamka do zamka. Utvrđenje monarhije u Versaju pobeda je pariske buržoazije koja je uspela da u svom gradu semantički oponaša apsolutizam nekadašnjeg Rima.

14. – Prevozna sredstva

Ona postaju utoliko važnija ukoliko se razna stalna prebivališta povezuju s pokretnim prebivalištem. Putujući između dva zamka, kraljevi su mogli da podignu šator. Setimo se ovde rasklopivih palata Kublaj Kana iz priča Marka Pola.

Dakle, trebalo bi uplesti u našu tipologiju putovanja i razmatranje o različitim prevoznim sredstvima. Neka vozila zapravo teže da i sama postanu prebivališta. Nekada davno, to je bio slučaj sa brodovima, čitavim svetovima u malom, kao i sa čergarskim prikolicama koje su oni koji su bili kućevni posmatrali dok prolaze, s mešavinom straha i zavisti. Danas je sve više prebivalište svakog stanovnika grada uvećano za taj pokretni predmet, automobil u kome se on oseća kao u svojoj kući. Njime će on preneti znatno više stvari, u odnosu na ono što je mogao da ponese nekadašnji vitez.

A ako bismo unekoliko uspeli da razrešimo taj koncept privatne svojine, zamislimo u kojoj meri bi pojam stalnog prebivališta, sa svim pravilima koja se na njega odnose, mogao da postane zastareo.

15. – Predlozi

Pomenutoj tipološkoj distinkciji putovanja treba dodati još nešto. Evo nekoliko predloga: istraživati putovanja prema njihovim varijantama:

– da li je putovanje sa odmorima i koliko oni traju? Da li će u tim odmorima biti promene vozila, odnosno načina putovanja? Skoro sva naša putovanja određena su načinom kretanja i prevoznim sredstvima, a njihove kombinacije tesno su povezane u opštem vidu, u nameri, i to:

- prema brzini
- prema opremi
- prema društvu (putovanje pojedinca, putovanja viteza lualica iz srednjovekovnih romana, porodična putovanja, grupna putovanja, putovanja u organizaciji preduzeća, putovanja sa slučajnim susretima – autostop, putovanja zarad povremenih porodičnih susreta, putovanja čije su etape obeležene „poznanstvima“, „prijateljstvima“, „gostovanjima“).

16. – Vertikale

Ali čak i sa stanovišta geometrije putovanja, trebalo bi pozvati u pomoć neke druge dimenzije. Do sada smo posmatrali samo pravolinijska pomeranja po nekoj površi. Pozabavimo se ovde malo i vertikalnom dimenzijom.

Uzlazna putovanja podrazumevaju savladavanje planine (Danteovo *Čistilište*), letenje balonom, avionom, raketom. Takva putovanja odlikuju se rastućim, progresivnim širenjem horizonta ili orijentira; mesto dolaska određuje mesto odlaska. Put čitanja se prirodno ostvaruje u otkrivanju tog uzlaznog vektora koji teži da bude dovršen, uravnotežen svojim naličjem.

Silazna putovanja (Danteov *Pakao*, toliko Igoovih stranica, *Put u središte zemlje*), ona u kojima nas privremena suženost horizonta primorava da izađemo pred ogromne pećine, da se ponovo vratimo na površinu s druge strane horizonta koji je prikazuje kao varku. Reč je o zaprepašujućem obrnutom uspinjanju, gde polazna tačka određuje tačku dolaska, ali tako što je izlaže preokretu, prisiljavajući je na pristanak (zato je ta tačka dolaska često shvaćena kao centar).

17. – Nerval i Šatobrijan

Posmatrajmo, na primer, Nervalovo *Putovanje na Istok* u odnosu na *Putovanje od Pariza do Jerusalima*. Tvorac *Aurelije* pažljivo izbegava tri osnovne etape, tri magične reči iz *Mučenika*: Rim, Atinu, Jerusalim. Naprotiv, on će na svom putovanju kao glavne tačke izabrati tri grada posrednika, navodeći ih obrnutim redom: Kairo, Bejrut, Konstantinopolj.

Konstantinopolj, glavni grad Carstva, zamena je za Rim. Kairo, sa svojom egipatskom naukom, zamena je za Atinu, a Bejrut sa Druzima⁵ i njihovim mesijom Hakemom,⁶ pandan Jerusalimu. Nije da ta tri grada mogu da zamene tradicionalne gradove Zapada, ali otputovati tamo znači postati toliko vešt da otkriješ ono što je lažno u iskazu koji nam ovi daju.

Dakle, dok Šatobrijan napušta Francusku ne bi li svojoj knjizi pružio verodostojnost (i to ne samo u pogledu krajolika), a budući da je francuski XVIII vek izobličio sliku o ta tri mesta, te se samo odlaskom tamo mogla pojmiti njihova slava u celosti, Nerval smatra da nije dovoljno naći se u Rimu kako bi se odstranile deformacije iz izvornog rimskog teksta, jer se njegovo menjanje ne odvija između Rima i Pariza, nego u samom carskom i papskom gradu. Dakle, neophodno je postaviti se u jednu spoljnu tačku kako bi se otkrile pukotine na rimskom tlu, da bi se proniknulo u samu dubinu teksta.

Za Nervalu, Šatobrijanovo putovanje ostaje putovanje po površini. On sam proračunava svoje, koristeći dodatne centre, žarišta elipsi koje obuhvataju glavne, kako bi paralaksama osvetlio svu gustinu zamke koju kriju ovi uzorni gradovi. Prolazeći ulicama Kaira, Bejruta ili Konstantinopolja, Nerval vreba zgodu u svemu ne bi li naslutio pećinu koja se pruža ispod Rima, Atine i Jerusalima. Ona se može dohvatiti zaobilaženjem teksta, fikcijom. Osim improvizacije teksta, jedini pravi silazak, kao metafora ili sveta tajna za sve druge silaske, jeste onaj koji vodi u piramidu.

Tajna piramide i egipatska neimarska mudrost otkrivaju se kao temelji atinske nauke. Hakemovo stradanje, njegov boravak u maristanu, lečilištu za nervno obolele, smatra se ekvivalentom podzemnog putovanja i daje drugi pogled na Hristovu smrt u Jerusalimu. Konačno, u noćima Ramazana, pripovedač nas vodi sa Adoniramom u podzemni svet, gde se ne samo kralj Solomon, nego i sam Jahve koji odatle uveliko crpi svoju moć, otkrivaju kao uzurpatori.

A kako su Šatobrijanova tri grada u vezi, pa Rim sa svojim carskim i papskim nasleđem prisajedinjuje baštinu Atine i Jerusalima, i ponešto ih meša, na isti način i Nervalove pećine komuniciraju među sobom: mesija Druza stradao je u Kairu koji se pruža ispod Jerusalima, dok podzemni svet Adoniramov potkopava tlo samog Rima.

Zaista, primetno je u *Putovanju od Pariza do Jerusalima* prisustvo podzemlja, zbog osnovne grobljanske teme, ali je nekome dovoljno da podigne i pribeleži spomenike i natpise, to jest, ono što nam je ostalo od pokojnika u trenutku sahrane, od preobražaja u znak, dok

⁵ Druzi su mala verska zajednica čiji pripadnici nenametljivo veruju u reinkarnaciju, nemaju izražene verske simbole, a deo svoje religije preuzeli su iz Kurana, iako se ne smatraju muslimanima. Njihovi preci, koji potiču iz planina na području Libana, smatrali su se miroljubivim narodom. Osim u Libanu, Druza ima i u Izraelu, Siriji, Turskoj i Jordanu. (*Prim. prev.*)

⁶ Hakem ili al-Hakim, jedno je od 99 imena za Alaha u Kuranu. (*Prim. prev.*)

drugi želi da izvuče od mrtvih tajnu koju onaj prvi nikako nije hteo da sazna. Zbog toga je Nerval primoran da otkrije zaobilazne puteve kako bi se uvukao pod kamene ploče.

Šatobrijanovo hodočašće predstavlja putovanje u istoriju, dok je Žerarovo put u istorijske varke.

III – PUTOVANJE I KNJIGA

1. – *Biblioteka putovanja*

Najzad, trebalo bi proučiti putopise prema stepenu njihove književne vrednosti.

Sva romantičarska putovanja su knjiška: Lamartin, Gotje, Nerval, Flober, itd, svi samo ispravljaju, dopunjuju i variraju temu koju je dao Šatobrijan. U svim slučajevima, u srži putovanja su pročitane knjige (naročito *Putovanje od Pariza do Jerusalima*), ili su knjige pisane sa određenom namerom (počev od *Mučenika*).

Putnici čitaju knjige dok putuju, pišu ih, gotovo uvek se drže plana svog putovanja, a zauzvrat nastane knjiga, inače o tome ne bismo ni govorili.

Putuju da bi pisali, ili putuju pišući, a sve zbog toga što i samo pisanje za njih predstavlja putovanje.

2. – *Potpisi*

Oni postoje još od iskonskih lutanja. Pomerajući se, pleme mresti svoje tragove, poništava prethodne, obeležava svoj prostor i upisuje grobna mesta. Namernik ostavlja trag na zemlji na koju stupa. Naši putnici ostaviće svoj trag u gradovima u koje hodočaste: koliko potpisa, knjiga utisaka, zapisa za pamćenje! A u tim knjigama, kakvo osećanje preplavi pristiglog putnika kada otkrije trag svog prethodnika!

Ostaviti trag prilikom prolaska, znači pripadati mestu, i sam postati Rimljanin, Atinjanin ili žitelj Kaira. Nije reč samo o povratku domu pod utiskom ovih mesta-ideograma, nego je pri tome potrebno učiniti od svog postojanja jedan neizbrisiv znak. Za putnike koji tek dolaze, sasvim je izvesno da odlazak u Atinu, iako u tome zacelo nije najveći značaj njihovog puta, podrazumeva i posetu onom gradu u koji je putovao Šatobrijan.

Međutim, ako mi imamo razumevanja za vojnike Napoleonove vojske, koji su želeli po svaku cenu da ostave tragove svog prisustva, potpisujući se, i to s kakvom jačinom ureza, na više delove prvog stuba u velikom hramu Karnaka, i ako je nama uzbudljivo da ih tamo pronađemo, od trenutka kada gusto tekstualno tkanje pokrije taj kraj, savremeni putnik imaće drskosti da tu ostavi svoj uznemirujući znak, koji je zacelo manje vredan u poređenju sa onima koji su već narušili to mesto.

Takođe, prethodnog turistu uskoro će naslediti onaj koji jeste svestan nereda koji unosi u to mesto, na koje odlazi kako bi naučio nešto novo, i sanja da ga ostavi netaknutim, ne samo da bude tu jedini stranac, nego i da bude stranac koji će biti takoreći nevidljiv, neprijetan, pristojan, u neku ruku fantom koji neće ostaviti traga o sebi. Našu mitologiju beline pronalazimo ovde u još jednom vidu.

3. – *Knjiga kao znak*

S neposrednim znakom koji preti da poništi prethodne znake ili čak njihovo odsustvo, češće ćemo dati prednost nekom učtivijem, elegantnijem znaku, u krajnjem skoru ponekad i presudnijem, a primer za to upravo je knjiga. U poglavlju o istraživačkim putovanjima već smo pomenuli suštinsku ulogu imenovanja, koje će se katkad zabeležiti i na licu mesta (često posle dosta vremena; imena luka, kojima su kumovali prvi portugalski moreplovci duž obala Brazila sada su upisana u pristaništima, na raskršćima puteva, na uličnim tablama, itd.), ali pre svega na kartama i putopisima.

Samo putovanje daje imena mestima. Kada su imena već jednom data, naredna putovanja će ih ponavljati proizvoljnim redosledom. Ove veoma složene reči koje predstavljaju velika mesta biće ukroćene i povezane u putnikovoj rečenici. Znajući da do Jerusalima putuje preko Venecije, Atine ili Konstantinopolja, Šatobrijan prilazi „pojmu“ Jerusalima na poseban način. Jedna etapa poslužiće kao zagrada, odstupanje, a druga, naprotiv, biće ključni trenutak obrazloženja. Gramatika knjige nastojaće da obnovi gramatiku puta.

4. – *Prelasci*

Inače, nije neophodno da postoji knjiga u uobičajenom smislu; dovoljno je da postoji trag, kakav god da je, zapis o putovanju, i baš je to ono što je danas teško izbeći. Sama činjenica da u svom putopisu nižem gradove i mesta u sasvim određenom rasporedu, primorava me da pribeležim čvrst znak na površini zemlje. Pošto sam već predložio uvođenje nove nauke, mogu jednako da predložim i novu umetnost – onu koja će se sastojati od samog putovanja i možda, tu i tamo, ostaviti neke tragove, ali budući da će oni biti podređeni opštem utisku, takva inovacija u putopisu, takva promena vozila, ili ta dugotrajna stanica, mogla bi izazvati toliko divljenja ili komentara kao kakva prelepa slika u velikoj poemi.

Ali koji postupci dovode do knjige, u svim njenim, savremenim oblicima? Hajde da sanjamo taj trenutak sa svim mogućim posrednicima između čistog, ostvarenog putovanja, pripremljene improvizacije i knjiške podele tog putovanja; jer, od momenta kada ona postaje osnovni način kojim putnik obeležava mesto svog prelaska, njemu je na volju da, stvarajući knjigu, ujedno stvara taj znak!

Ako putovanje romantičara vodi do kompozicije knjige, onda je pisanje ovog teksta plod istog duha. Ako je štivo već pročitano, čak i kada ono zahteva samo jedan ovlašni prelazak u oblaku beline, pisanje, uvek zapravo čitanje u preobražaju, mnogo je više od toga.

Tako za mene postaje moguće da odgonetam pojmove Rima, Atine, ili Jerusalima, raspoređene u određenom redu u rečenici mog putovanja, pojmove koje mogu varirati u skladu sa ovim što predlažem, kako bih dokučio njihova podzemna značenja!

5. – *Slanje*

Retko pišem na licu mesta, i ne pišem obavezno o mestu gde sam se zatekao. Govorim o jednom mestu na nekom drugom, i zbog nekog drugog mesta. Imam potrebu da *putujem* svoja putovanja. Između dva izraza u nekoj od mojih rečenica ili glagolskih pozicija koje razdvajam i obeležavam, zemlja se okrene.

Postavio sam tako, čitav jedan zavičajni sklop koji malo po malo poboljšavam,
ili bolje:
postavio sam se u jedan zavičajni sklop koji, malo po malo, postaje bolji,
ili, još lepše rečeno:
čitav jedan zavičajni sklop koji se poboljšava, sačinjava me, malo po malo.
I šaljem ovaj tekst, od okruga Primorskih Alpa, istovremeno i u Pariz i u Australiju, kako
bi mogao valjano da se raširi i u drugim mestima.

(Sa francuskog prevela **Dragana Zubac**)

*Izvornik: Michel Butor, "Le voyage et l'écriture", Répertoire IV, Paris: Minuit, collection Critique, 1974,
str. 9-29.*